

- ⁴ Харьковщенко Є.А. Софійність київського християнства / Є. А. Харьковщенко. – К.: Наукова думка, 1996. – 100 с.
- ⁵ Річинський А. Проблеми української релігійної.... – С. 371.
- ⁶ Столяров А. Окончательный диагноз. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/october/2009/2/st9.html> - Назва з екрану.
- ⁷ Річинський А. Проблеми української релігійної.... – С. 162.
- ⁸ Лютко О.М. Релігійність як складова української ментальності та чинник самоідентифікації: дис. канд. філософ. наук: 09.00.11 / Оксана Михайлівна Лютко / Житомирський державний університет ім. І. Франка, 2010. – С. 115–116.
- ⁹ Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1993–1998. –Т.1. – 1993. – С. 65.

SUMMARY

Oksana Lutko

Syncretism of Ukrainian religious world outlook

Ukrainians have experienced a long evolution of religious outlook and the influence of dominating religions repeated changes. Different influences combined, merged and mixed together into a peculiar mosaic. This gave the Ukrainian religious outlook the view of evolutionary and syncretic character.

Key words: religious outlook, the Ukrainian Orthodoxy features, syncretism.

Ірина БОБК

Міфологічна свідомість стародавньої України та її християнські модифікації (літературні джерела)

Дослідження торкається теми зародження і розвитку міфологічної свідомості у стародавніх жителів на теренах України на зрізах різних часових пластів, починаючи з «цивілізації мисливців» пізнього палеоліту, через міфологічні особливості і культову практику «ранніх землеробів», і завершуючи розгалуженою системою міфологічних знань праслов'янського періоду «Великого переселення народів» (II–VI/VII ст. н. е.). Це доба «вищої» та «нижчої» міфології язичництва, доба наскрізного пантеїзму, анімістичних уявлень, магічних ритуалів жертвоприношень та родинно-звичаєвих і календарних обрядодій. Християнство, асимілюючи стару релігію праукраїнців відповідно до свого віровчення, створило поняття «демонології», куди увійшли персонажі дохристиянської віри в нових модифікаціях.

Ключові слова: «світ богів» і «світ духів», «вища» і «нижча» міфологія, язичництво, «демонологія», праукраїнці.

Духовний світ цивілізацій Стародавнього Світу нерозривно пов'язаний з міфологічною свідомістю. Це дає підстави говорити про цілісну «карту міфологічної свідомості» архаїчного населення світу як у синхронії, так і в діахронії. У цьому контексті розглядаємо і духовну організацію стародавніх жителів на теренах України на перетині часових епох, починаючи з «цивілізації мисливців» пізнього палеоліту – мезоліту, через міфопростір «цивілізації землеробів» неоліту та енеоліту (землеробів Трипілля), через асимілятивні міфопливи за принципом «завойовник-переможений» епохи бронзи, що дала відлік «цивілізації вершників» (III тис. до н.е. – II/I тис. до н.е.), аж до періоду епохи «Великого переселення народів» у II – VI/VII ст. н.е., а саме формування слов'янської спільноти і зародження єдиної Давньоруської держави з центром у Києві.

Сакралізація палеолітичного суспільства відбувалася дуже інтенсивно. Пізній палеоліт на теренах України (XX–X тис. до н.е.) представлений рядом поселень (Мізін, Кирилівське, Межиріч, Гінці), що не мало на той час аналогів у всій Європі¹. Сакральне мистецтво пізнього палеоліту тут стояло на дуже високому рівні розвитку, поряд з Іспанією, Францією тощо. Починаючи з пізнього палеоліту, гроти Кам'яної Могили використовувались як приміщення для релігійних обрядів. Серед намальованих образів, які тут вдалося розпізнати, це: тварини (мамонти, печерні леви, бики, носороги, кабани) та люди (переважно жінки) в рогатих масках і шкірах, що свідчить про існування сакрального одягу під час культових церемоній тієї доби². Наявність у цій печері ряду образів «рогатих» та «хвостатих» людей дала підставу вченим ототожнити печерний грот Кам'яної Могили з іншими світовими культовими спорудами часів мисливської магії. «Епоха мисливців» дала археологічні зразки одягу жерців пізнього палеоліту, особливою відмінністю якого є «рогатий» головний убір, а також наявність специфічного набору ударно-мелодійних інструментів (скажімо, з костей мамонта). Сакральна творчість «епохи мисливців» відома як на Сході, так і на Заході українських земель. Зокрема, кістки мамонта, розмальовані символічними знаками, відомі з палеолітичних пам'яток як Мізіна (розкопки 1907 року Хведора Вовка, а по ньому Бібікова та інших), так і Львова («Чортова скеля»)³.

Значні здобутки «цивілізація мисливців» пізнього палеоліту досягнула в галузі астрономічних знань. Це означає, що астрономічних знань вимагали не тільки пізніші землеробські цивілізації, але і суспільство мисливців, рибалок та збирачів дарів землі. Йдеться про карту зоряного неба, вік якої датується 30 тис. років до н.е., що була знайдена на просторах Алатау (Сибір). Вона являла собою скульптуру черепахи, на панцирі якої

древні «астрономи» вибили і пофарбували червоною і темно-вишневою фарбами глибокі ямки. З'єднавши контуром ці заглиблення, ми отримаємо зображення ковша Великої Ведмедиці. Астрономічні знання були безпосередньо пов'язані з духовним світом населення тієї доби, а також пізніших часових пластів, які увібрали в себе набутки своїх попередників. Спадщина давніх суспільств на теренах України стала складовою культурних надбань як в епоху Київської Русі, так і в наступні періоди становлення української нації та її духовної культури⁴. Як зазначав О. Знойко у книзі «Міфи Київської землі і події стародавні», «усі боги давньоукраїнського світу були напочатку зірками»⁵.

Ще одна особливість: в палеоліті людина повністю освоїла вогонь і почала в ритуальних цілях малювати фарбою, особливо червоною – тіло, обереги – як на півночі, так і на півдні України. Є дані, що на Україні в пізньому палеоліті-мезоліті волосся і бороду фарбували в червоне⁶. Опанувавши карту зоряного неба і заволодівши «духом вогню», людина «епохи мисливства» передає міфологічну естафету представникам епохи «ранніх землеробів», які сотворять з небесної карти кумирню «вищих» богів, а «духів вогню» прикличуть до свого земного житла і наповнять оселю світом «нижчої» міфології, що мало метою охороняти родинне вогнище і простір довкола нього від усіякого зла.

Епоха неоліту, що започатковує «цивілізацію землеробів», характеризується зростанням населення та активним будівництвом житла. У народу з розвиненим землеробством і тваринництвом (неолітичне населення Закарпаття, носії культури лінійно-стрічкової кераміки, а також носії культури Гумельниця південного заходу України) значну роль у житті відігравали обряди календарного господарчого циклу, наділені особливим магично-ритуальним змістом. Найважливіші з них були пов'язані з сівбою, збиранням врожаю, вигоном худоби на пасовища та поверненням її додому⁷.

Епоха неоліту є епохою наскрізної міфологізації. Міф як форма людської свідомості немовби стверджував існуючий в світі та суспільстві порядок. Тематичні підгрупи світових міфів, зазвичай, розповідають про найдавнішого пращура та сотворення світу, про категорії життя, народження, вікових градацій (ініціацій) та смерті. Релігійні уявлення, обряди та культу неолітичного населення України частково присутні в археологічному матеріалі цього періоду. Особливо розвинена на той час була антропоморфна пластика. Здебільшого неолітичні статуетки зображали реальних жінок – виконавиць обрядів, які померли і стали «духами». По смерті вони ставали родинно-родовими покровительками: жінки-пращури мали

відоме їх нащадкам минуле, що розглядалося крізь призму міфологічного образу, як от «Рожаниці» та «Берегиня». Статуетки, як правило, знаходилися біля вогнищ, що свідчить про їхні функції як берегинь домашнього вогнища⁸.

Неолітичне-енеолітичне населення України ховало померлих родичів в ґрунтових могильниках. Буго-дністровське, нижнє донське, азово-дніпровське, дніпро-донецьке населення створювало великі цвинтарі. У цілому пізні азово-дніпровські та буго-дністровські могильники (кінець V – поч. IV тис. до н.е.) являли собою культові комплекси. Вони служили не тільки місцем поховання померлих, а й місцем виконання обрядів, що були пов'язані з похованням та культом пращурів (ініціація, посвята і вишкіл молодих воїнів тощо). На поверхні могильників виявлені кам'яні закладки і майданчики для жертвоприношень, на яких розкидані знаряддя праці, поламаний посуд, кістки диких і домашніх тварин. Адже жертвоприношення було засобом отримання благ: даючи, розраховували щось отримати взамін. Первісно вони мали вигляд спільних трапез людей, зацікавлених в певних результатах, і *духів*, що володіють бажаними благами⁹.

Поєднання антропоморфних і зооморфних сюжетів у енеолітичному (трипільському) мистецтві відкриває перед нами надзвичайне багатство праісторичних «текстів», які містять міфи давньоземлеробського населення України. Ці сюжети мають витоки в неолітичному мистецтві культури давніх землеробів Балкан та Подунав'я, корені яких сягають Малої Азії¹⁰.

Тисячолітня їх історія була продовжена трипільцями в V – IV тис. до н.е.

До зображень на посуді раннього Трипільля належить образ Змії, що звивається в клубки. На жіночих статуетках змії оповиває людське тіло. На думку дослідників (В. Маркевича), це пов'язано з комплексом магічних заклинь, спрямованих до верховного жіночого божества. У середньому Трипільлі на посуді з'являється й графічне зображення чотириоких антропоморфних духів богів, що були пов'язані з місцем проживання ранніх землеробів України та рослинним світом, що їх оточував. Їх супутники – рослини, тварини, знаки Місяця, що утворюють певні комбінації, вірогідно, ритуальні. Вони відтворюють аграрні та скотарські культу населення енеолітичної доби¹¹.

Шляхи виникнення, розвитку і співіснування «вищої» та «нижчої» міфології («світу богів» і «світу духів») в діяхронії мають свою специфіку. «Вища» міфологія у цивілізаціях Стародавнього Світу виокреслює пантеон богів («Верхнього», «Середнього» та «Нижнього» Неба), їх функції і

нашарування. «Вища» міфологія у світовому вимірі часових епох має свої сюжетно-символічні стереотипи, аналоги, паралелі. «Нижча» міфологія, інакше кажучи, «народна» міфологія або «демонологія» – це етнічна пам'ять кожного народу зокрема, це специфіка локального характеру, відповідного способу життя, мислення, спілкування, оточення, впливів, отже, це чинник «земного походження» – вірування, легенди, перекази, повір'я, замовляння, що безпосередньо формуються в світі давніх людей в міру їх практичних та духовних потреб, давнього календаря, родинної та побутової звичаєвості.

Таким чином, «нижча міфологія» – це джерело етнофольклору: беручи витоки у дохристиянських віруваннях давнього населення України, «нижча» міфологія у християнському світі набула нових міфосюжетних нашарувань (за принципом палімпсестів, коли нові сюжети і символи нашаровуються на попередні), увійшовши в модифікованому вигляді в численні варіанти народної усної та писемної творчості українців. На противагу «нижчій» міфології – «вища» міфологія зі зміною релігійної карти світу перейшла у розряд «мертвих релігій» і стала набутком історичних першоджерел, словників та пласту історичної наукової та художньої літератури.

Прийняття християнства на території Русі-України у 988 році не зруйнувало вмиль набуті тисячоліттями духовні напрацювання давнього населення України, воно поступово створило дивний симбіоз дохристиянської і християнської релігійної свідомості українців. Багато що з того етногенетичного дерева духовної пам'яті у різних формах трансформацій (антропологічних, соціальних, культурних, лінгвістичних тощо) дійшло і до нашого часу.

Об'єктом нашого дослідження оберемо пласт «вищої» та «нижчої» міфології давньослов'янського періоду і прослідкуємо, у яких модифікація дійшли до нас божественні та демонологічні персонажі на власне українському ґрунті в календарній та родинно-побутовій звичаєвості українців, опираючись на приклади фольклорно-етнографічних першоджерел («Золотослов» М. Москаленка, «Звичаї українського народу» О. Воропая, «Різдвяні святки» М. Номиса, «Записки» НТШ, праці В. Гнатюка, В. Маркевича, О. Афанасьєва, П. Чубинського, М. Сумцова) та історичної художньої літератури (зокрема, історичної трилогії «Синьоока Тивер», «Розплата», «Лихі літа Ойкумени» історика-вченого і письменника Дмитра Міщенко, що висвітлює побут слов'янських племінних союзів наприкінці епохи «Великого переселення народів» VI–VII ст. н. е.).

«Вища» і «нижча» міфологія праукраїнського житла. Міфологічні сюжети довкола праукраїнської оселі, безсумнівно, набувають свого

розквіту в епоху «цивілізації землеробів» (особливо в енеоліті V/VI тис. до н.е. – III тис. до н. е.), коли на перше місце у свідомості наших далеких пращурів виходять міфопоняття «Роду», «Матері Роду», культу «померлих родичів», культу «домашнього вогнища – Пената», численні культу праукраїнських «предків-тотемів» (вовк, ведмідь, коза, баран та інші), основні «вищі» боги Дозодіакального Неба: Сварог, Дажбог, Стрибог, Лада, Перун, Хорс, Велес (Волос, Волосожар, Тур).

Первісно **Велес** (*Волос, Волосожар, Тур*) був духом предків, який опікувався домашньою худобою. Є підстави думати, що культ *Велеса* сягає давніх пластів ще до епохи трипільської культури, аж до «доби мисливців», коли основним заняттям для людей було не землеробство, а скотарство. *Велес* напочатку був богом золота і достатку, а згодом, коли набув в уяві предків людських рис, став богом ремесла, торгівлі, багатства. Ще з «епохи мисливців», яку перейняли нащадки «епохи землеробів», існувало повір'я про *Волоса* (від «*волох*», «*волохатий*»), що його родовід походить від тотема-предка волохатого ведмедя, який впливав на полювання і дарував мисливцям удачу. Тому мисливці приносили *Волосу* жертви. До його ідола приводили худобу перед вигонем на пасовиська. Символом *Велеса* у весільному обряді стародавніх українців, а також на святі Різдва Світу та Коляди, що вважалися, водночас, «святими Волоха», був волохатий кожух, вивернутий навиворіт.

Християнська доба перетворила бога *Велеса*, який по ієрархічній драбині в часо-просторі перемістився з Дозодіакального бога Верхнього Неба через пласт Зодіакального бога Сонця в сузір'ї Тельця до бога Підземного світу (саме *Велеса* зображено у третьому підземному ярусі на ідолі Світовида), у міфічне страховисько Вія, що є головним серед демонологічної «*нечисті*» у повір'ях українців, згадаємо Гоголівського «Вія». Це того *Велеса*, що «научив наших пращурів зерно сіяти і огнищами бути», – за текстами «*Велес-книги*»¹².

Це того *Волоса*, що від нього взяли собі назву «*волхви*» – служителі старожитніх культів на теренах України¹³.

Найдавнішим божеством, яке давні племена ранніх землеробів уявляли творцем світу, вважався «**Род**», що поєднував у собі всю родину: померлих предків, живих нащадків та майбутні, ще не народжені покоління. Жіночим верховним божеством в період матріархату була «*Берегиня*» – «**Матір Роду**». Божества жіночого роду – «*Рожаниці*», або «*Звізди*» – асоціювались із народженням дітей і мали зв'язок із зірками та Зоряним Небом. Звідси міф про те, що кожна людина має свою зірку, яка падає в час її смерті. «*Рожаниці*» («*Звізди*») пов'язані з *Долею* людини. «*Роду*», «*Берегині*» та

«Рожаницям» приносили біля домашнього вогню жертводання у вигляді каші (куті), а в період родоплемінних союзів давніх слов'ян до куті додалися – хліб, сир та мед. Символом «Рода» було зображення родового дерева, або «Дерева життя», на якому відзначались всі народжені члени родини: дівчата – квітками, хлопці – зелен-листом. Коли хтось із родини вмирав, місце на дереві порожніло, квітка чи лист опадав (у християнську добу на місці померлого ставився хрестик). Пізніше «Род», за повір'ями, перетворився у хатнього *Домовика*, а «Рожаниці» втілилися в образі *Лади* та її доні – богині світла *Лелі Ладової*.

«**Оселя** – не лишень місце, де живе під захистом *вогню-пената* рід, вона жертovníк, той *хором*, з якого голос поселянина, благання про порятунок, а чи поміч у біді може піднятися через димохід у захмарні висоти й стати набутком *вищих богів* – *Сварога, Лади, Перуна, Хорса*, тих добрих і світлих богів, під якими живе на землі, на ласку яких уповає люд.

Не скупись на жертви *вогню, охоронцеві свого роду*. Вони завсіди мають бути щедрі, та найщедріші – в день повороту сонця на літо (в день 25 грудня, на свято *Різдва світу* – І. В.). Це день народження бога Сварога, а в день народження *Сварог, як і сини Сварожі, найщедріший*.

Посуд, в якому приноси́тимеш жертву, розбий аби ним не скостався хтось інший, бо замість добра матимеш зло. Заслабне хтось – лікуй біля печі чи на печі, ближче до *вогню*. А щоб вогонь і зовсім поборов мор, усяку нечисть, що засіла в тілі, кинь у воду вугілля з огнища і дай напитися тої водиці слабому, то усю хворість зніме.

Коли ж ні, звернись до вищого божества – *сонця, місяця, зірок*. А ще знай: поріг – межа, по один бік від неї діє божество, по другий – ні. Отож, не подавай анікому руки через поріг. За ним *пенат-домовий* не має вже сили, і хто знає, доброму чи злому подаєш ти руку, лихо чи благодать ведеш до оселі. А ще маєш знати таке: в хижі твоїй, одразу за порогом, всякий, будь він навіть тать, стає під захист *пената-домового*, його ніхто не сміє чіпати. Пролити в оселі кров – найбільший злочин, як і піти з оселі, стати ізгоєм роду – теж»¹⁴.

В епоху «Великого переселення народів» (II–VI/VII ст. н. е.), себто у давньослов'янський період, відбувається об'єднання або нашарування Дозодіакального пласту «вищих» богів з новим міфопластом – персонажами «вищих» богів Зодіакального Неба, що опікуються «домашнім вогнищем» праукраїнців: Білобог, Ярило(Яр)-Сонце, Семияр (Сімаргл), та інші. Їхніми міфоворогами можна вважати Чорнобога, упирів, відьмаків та відьм. «Є покони, виколисані людським сумлінням, і є ззеліяні татями. Є над людом і його сумлінням воля *Білобога*, та не бракує й *Чорнобожої*»¹⁵.

Ці персонажі є представниками міфопростору епохи «двовір'я» – ще сильної на теренах України дохристиянської міфології та поодико-локальної, проте швидко наростаючої в часі і в обширі християнської народної «демонології». Потрібно зазначити, що поняття «відьма» та «відьмак» є вже ознакою християнської міфосвідомості.

«Зла сила, усякі там відьми та відьмаки, упирі, як і поводитир їхній – **Чорнобог**, так і зирять, так і норовлять підгледіти, коли і де народжується нове огнисько, аби першими прибути туди, засісти там, шкодити, коли закладається оселя, шкодити й потім. Тому-то місце під оселю обирається таємно, глибокої ночі, коли пропіють перші півні й пришикну, сховається по криївках *темна сила*. Беруть господарі тої пори півня найліпшого та найголоснішого, йдуть на місце нової господи, рубають півневі голову й закопують її на тому місці, де буде *красний куток – покуть*. То жертва *вогню-пенату*, благання, аби туди – на місце нової оселі, перейшов її охоронець – *домовик* і став на захист житла, достатку в житлі, добробуту та щастя в родині. Туди ж кладуть пізніше, як закладають оселю, й зернята, аби родило на ниві й водилося в оселі збіжжя, аби була багатою родина та її оселя»¹⁶.

В історичній романістиці, зокрема у книзі Дмитра Міщенка «Розплата» (у циклі трилогії «Синьоока Тивер», «Розплата», «Лихі літа Ойкумени»), на основі багатолітнього вивчення першоджерельної літератури, автором відтворений дохристиянський обряд жертвоприношення півня в дар домашньому *вогню-пенату*:

« – Приймійте, боги, жертву мою, – сказала, і тоді вже, як запалав вогонь, а по терему пішов пах смаленого м'яса, стала на коліна і піднесла руки до неба.

– Молю й благаю, тебе, *Перуне*, всесильний боже наш. Ти один здатний побороти всіх демонів – на землі і в небі, побий супостатів наших, обрами іменованими. Врази їх огненними стрілами, затьми вічі їхні і мізки в той час і в ту годину, коли ми рватимемо вериги свої і шукатимемо доступу на вольную волю... І тебе прошу, *богине Лад*о, покровителько долі жіночої. Заступися за дитя моє, недругом заверижене, силою спонукане до небажаного і недостойного сльобу»¹⁷.

Півень був оберегом праукраїнської оселі . Червоного півня пускали першим у нове житло. Образ півня різьбили і прибивали на його крівлі. «...А навіщо півня вирізьбили й прибивали на крівлі? Відомо ж, люд наш тому й величає того птаха *Будимиром*, бо знає, певен: саме він гонить голосним криком у царство пійми *духів темряви*, будить до життя *Яр-Сонце*, передвіщає його народження. Тому-то й ставлять «будимира» на тій оселі, якій бажать світла, сонця, добра»¹⁸.

Серед найшановніших «вищих» богів дохристиянської України чільне місце належить **Перуну** – богові грому та блискавки, богові-воїну, що їздить по дощовому небу на вогняній колісниці і метає блискавками у своїх ворогів. Аналогічну функцію у християнстві виконував святий *Ілля*. Дуже багато першоджерельної, художньо-історичної, науково-популярної літератури висвітлює семантику міфологічного образу бога Перуна (поруч з іншими богами прадавніх українців – Сварога, Дажбога, Хорса, Велеса (Волоса), Стрибога, Мокоші (Макоші), Лади, Мари (Морени, Марморей), Світовида (Святовита), Семияра (Сімаргла), Ярила (Яр-Сонця), Купала (Купайла), Трояна та інших). Це і знаменитий літопис «Велес – книги», і наукові опрацювання давньоукраїнських міфотематичних груп Михайлом Москаленком у передмові до «Золотослова. Поетичного Космосу Давньої Русі» (Київ, 1988), і міфологічний словник язичницького пантеону Івана Огієнка, і «Знадоби до галицько-руської демонології» Володимира Гнатюка (Львів, 1904), і «Очерк старославянського баснословия или мифологии» Якова Головацького (Львів, 1860), і книга М. Костомарова «Славянская мифология» (Київ, 1847), і тритомна монографія відомого представника міфологічної школи в російській фолклористиці Олександра Афанасьєва «Поетичні погляди слов'ян на природу» (Москва, 1865–1869), і монографія Олександра Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (Москва, 1895), і нарис Івана Нечуя-Левицького «Світгляд українського народу. Ескіз української міфології» (Львів, 1876), і монографія «Культурные переживания» Михайла Сумцова (Київ, 1890), і видання Михайла Грушевського «Історія України-Русі» (Київ, 1913), не кажучи про дослідження Володимира Милорадовича, Петра Іванова, Бориса Грінченка та інших.

Так, у «Нарисі української міфології» Володимира Гнатюка (Львів, 2000), стаття про бога *Перуна* розпочинається текстом: «Про Перуна маємо найбільше звісток зі всіх українських богів»¹⁹. Далі Гнатюк згадує твір Прокопія Кесарійського з VI ст. н. е. «Історія воєн», де є відомості про побут і звичаї східних та південних слов'ян, де мовиться, що слов'яни й анти «признають владикою бога, що надсилає блискавку, і жертвують йому корови і всяку худобу»²⁰. Уявлявся Перун струнким срібноголовим, золотовусим чоловіком з луком і стрілами в руках.

Ідол Перуна мав людську подобу: тулуб виготовляли з дерева, ноги – із заліза. Голову – зі срібла, вуса – із золота. В Густинському літописі фіксується, що в руках у цього ідола був коштовний камінь – рубін чи карбункул, біля нього завжди палало дубове вогнище, так званий «живий вогонь» – якщо він згасав, то його охоронці карались на смерть. Перунові

приносили жертви, для яких вбивали вепра, бика або червоного півня. Символами Перуна вважалися сокира та стріла²¹.

У новій християнській інтерпретації вже не «Перун б'є з неба блискавками, а святий Ілля б'є перуновими стрілами (або громовими кулями) в чорта»²². Поруч з св. Іллею і св. Пантелеймон («Паликопа») та архангел Гавриїл виконує аналогічні функції.

В художньому переосмисленні давньоукраїнських міфів та легенд «бог-громовик» Перун, коли посилає на землю свої огненні стріли, особливо раннього передліття, «не інакше, як ганяється в океан-морі за дощовою дівою-німфою. Молоко повногрудої німфи скроплює тоді дольний світ і будить до життя усе, що є живого на землі – дерева, трави, люд»²³.

Говорячи про бога Перуна, неможливо обминути тему священних («Перунових» або «Красних») дерев – дерев, обпалених блискавками. Довкола таких дерев у стародавні часи на теренах України збиралися під час обрядів «посвячення у воїни», обрядів вікової ініціації, а також культів, пов'язаних з померлими. Улюбленими деревами бога Перуна були – дуб, калина та цвіт папороті (за повір'ям, папороть цвіте в ніч на Купала у час грози). «Перунові» дерева були призначені для культових обрядів, тому вони не надавалися для будівництва житла. Зате вони чудово надавалися для виготовлення стародавніх музичних інструментів: сопілки, дудки, ріжків, навіть скрипки²⁴.

З культом дерев (особливо шановані – дуб, ясен, явір, липа, сосна) пов'язувався культ музики та музичних інструментів, оскільки вони виготовлялися з деревини, музика вважалася голосом *духів дерев*.

Поруч з Перуновими деревами особливої ваги набували дуплисті дерева: «Кожне дерево – оселя божа, а дуплисте й поготів»²⁵. У предковічних деревах, на переконання праукраїнців, жив *Дух Лісу*. За давніми повір'ями, саме у старих дуплистих деревах зимували лісові мавки (навки), а в предковічних трухлявих пнях мешкали Лісовики. Для епохи дохристиянства характерні анімістичні уявлення про *Душу*, що оживляє весь довколишній світ Природи, тому священними вважалися предковічні непролазні ліси, густо зарослі дубові та березові гаї поблизу джерел, водоймищ та повноводного устя річок. Згадуються тексти літописної «Велес-книги», писані на дощечках мореного дуба: «Мольбищ не маємо, а молимося ото коло криниць та джерел, де вода жива тече і там воля є...»²⁶. У лісових гущавинах та в зарослях коло води водилася сила-силенна *лісових* та *водяних духів* – представників «нижчої» міфології дохристиянської України.

Про розгорнуту систему давньослов'янської демонології свідчать численні археологічні знахідки на території України. Тимощук Б. О. у

монографії «Язичницькі святилища Галицької Русі» (Москва, 1997) розповідає про єдиний археологічний комплекс, названий дослідниками Збруцьким культовим центром. Розкопані святилища Звенигород, Замчище, Зеленолипське та інші свідчать про зв'язок з ритуальними культурами: вони розміщені в лісах, поблизу водоймищ; орнаменти на посуді свідчать про вшанування астральних світил, тварин-тотемів, зміїв; містять жертвні печі з залишками ритуалів із зерном, склади кісток та елементи тварин і птахів. Археологічні знахідки підтверджують думку про людські жертвоприношення: «Високий, якщо не найвищий ранг святилища Звенигород в ієрархії давньоруських культових пам'яток 11–13 ст. підтверджується ще й тим, що на його вівтарях знаходяться значні рештки людських жертвоприношень, які згідно з язичницькими віруваннями, доставляли особливу насолоду богам»²⁷. При розкопках виявлено різноманітні форми принесення в жертву людей: спалення у ритуальній печі для випікання жертвеного хліба; топлення для викликання дощу та закопування в землю для його припинення²⁸. Окремим видом жертвоприношень було обрядове вбивство людей похилого віку, що вже не приносили користі племені. Ряд знахідок Звенигородського святилища свідчить, що елементи людських тіл використовувались як амулети чи обереги для оборони від «злих духів», що насилали на плем'я та оселі поселення хвороби, пошесті, мор²⁹. До «злих духів» належали *Блуд*, *Злидні*, *Обида* та «духи хвороб» – Пристріт, Уроки, Гостець, Чума, Пропасниця (Трясавиця, Лихоманка, Вогневиця), Колька, Моровиця. У часи християнства до списку «злих духів» увійшли всі переосмислені анімістичні персонажі лісового і водяного світу вперемішку з духами праукраїнського житла – такі, як блуд, вихор, дика баба, вій, змії, вовкулака, домовик, польовик, русалка, упир, чугайстер та інші³⁰.

На відстані часу «нижча» міфологія праукраїнців, пройшовши трансформацію через призму християнських психоемоційних акцентів, утворила у свідомості власне українській «негативне» забарвлення до усього дохристиянського міфопростору, звідси і назва «**демонологія**», себто «демони», «нечисті». Однак, незважаючи на офіційну християнську (церковну) заангажованість, персонажі дохристиянської «нижчої» і вибіркової «вищої» міфології присутні в усьому обширі українського родинно-звичаєвого побуту та циклу української календарної обрядовості.

У календарній звичаєвості українців є свята праукраїнського місяцесонячного календаря: Різдво Світу – Коляда, Щедрівки; Купала-Русалії – зимове та літнє сонцестояння, Ярів день, Овсяна Мала та Велика – весняне та осіннє рівнодення.

Візьмемо для прикладу день весняного рівнодення, Ярів-день, коли після зимового сну пробуджується весняне Ярило(Яр)-Сонце,запліднює життєдайним промінням Землю і кличе до такої ж шлюбної злуки й людину³¹. «Бо слідом за вітрами-тепловіями Стрибожими вигляне з-за хмар, з-за океан-моря і світлоликий Ярило, засіє землю ярим світлом. Від того світла-тепла об'явиться й засяє видом добрим і втішним матінка-Лада, зозулька прилетить на легеньких крильцях і принесе у дзьобуку золоті ключі від Вирію. Ними боги одімкнуть царство вічного літа і засіють землю плодоносним сім'ям дощу. І враз пробудиться Мати Природа, забуває зелень і квіт, а в серці людським – надія-сподіванка.

Йой, то буде її, Миловидчина, найщасливіша днина! А так, коли дівчі минає 16-те літо, їй вже не до мами – до молодця хилить. Отож так тому і бути: підеш сього передліття на свято Ярила, на першу розмову з покровителькою дівочого шлюбу – Ладюю. Най побачить і знає, що ти вже є»³².

На Ярів-день існував давній звичай обирати найвродливішу з-поміж дівчат-відданиць, яка ставала уособленням Весни або Ладової доньки – Лелі Ладової. В деяких регіонах України (на півдні та в Карпатах) зберігся по сьогодні звичай на весну святкувати день Красної Гірки і вшановувати Лелю³³.

«...Молодці вибирали поміж дорослих дівок найліпшу, ту, що і личком красна та ясна, і станом гінка, мов смерічка, жінки рядили її в біле святошне вбрання, клали на вимиті любистком та розпущені по плечах коси вінок із купав, садовили на білого коня, дарували у руки сито з випеченими й золоченими медом жайворонками і казали: «Нині ти Ярилова наречена – Весна. Їдь у поле і обдаровуй усіх своїми дарунками.

Поки дівчата, що супроводжують завітчану Весну, співають, Весна встигає роздати дарунки, запрошує поселян до яств, виставлених на білому полотні. Там є хліб і печеня, пироги і набіл, мед бджолиний і корчаги з хмільним. А ще – вепратина, лосятина, засмажені тетеруки. Вистачить усім і на всю ніч. Перші, як і годиться, сідають до яств мужі та молодіці. Їм не гоже починати свято з танку – танцюватимуть тоді, як захмеліють. Тож і не ухилиються від яств та братниць, і частуються, і здравниці виголошують на честь матері Весни, всеблагіої Лади, богині шлюбу і перелюбу. Ано, і перелюбу».³⁴

Богині «шлюбу і перелюбу» Ладі присвячене і одне із найвеличніших свят дохристиянської доби – Купала – свято літнього сонцестояння, яке християнський світ перетворив на Різдво Івана Хрестителя, а по ньому й Русалії, які по-іншому в народі називаються «Зелені Свята», «Навський Великдень», а в християнському світі – «Трійцею».

У ніч на Купала найбільшої сили набирає «світ Духів» польових, лісових та водяних: усі мавки (навки), русалки (польові та водяні), а з ними Водяники, Лісовики, Перелесники, Потерчата і Той, що греблі рве, і Той, що в скалі сидить (за драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня»³⁵) збираються докупити у гущавинах дрімучих лісів, на верхів'ях Лисих та Чортових скель і святкують «шабаш». Так собі змалювала світ духів Природи людина уже нової християнської епохи, назвавши усіх персонажів «нижчої» міфології давніх українців «нечистими», простіше «чортами»³⁶. Звідси і оповіді про чортів, що стережуть від людей в ніч на Купала рідкісну квітку папороті, що дарує незлічені скарби і здійснення найпотаємніших бажань тим, хто знайде її³⁷. При цьому ще раз зазначимо, що тлумачення дохристиянських духів Природи не збігалося з християнським їх трактуванням: мавки (Нявки, Бісиці), русалки, водяники, лісовики, як і хатні домовики (Хованець, Годованець, Щасливець), з приходом нового міфологічного мислення втрачають прив'язку до природного середовища, тих природних стихій, які їх породили, а набувають нових християнських ознак «нечистоплотності» або «гріховності». Скажімо, русалки – це «нехрещені діти» (український фольклор, «Утоплена» Т. Шевченка). А мавкам «до танцю приграє на дудці-козі сам чорт»³⁸.

Натомість міфологічне поняття «чорт» не має нічого спільного з «нижчою» міфологією дохристиянської України. Це скоріш адаптація інших персонажів світового міфопростору, які, мігруючи дорогами поширення християнської релігії, привносили елементи чужорідного етносу на нову територію. Маємо на увазі «нижчих» персонажів єгипетського пантеону, карликоподібних божків Бес-Аху – «воїна», Бес-Хіта – «танцюючого» та їхніх дружин Бесіт (порівняймо з українським синонімом «чорта» – «Біс»), що відповідали за благополуччя давньоєгипетської оселі. Але це були позитивні персонажі: вони оберігали оселю та її мешканців від усілякого зла, вони піклувалися молодятами та молодими мамами і їхніми маленькими дітьми, нічого зловісного у їх міфологічних функціях не було.

«Чорт» як міфологічний персонаж християнської України – постійний ворог світла, добра, встановленого Богом світопорядку. Його місце у пеклі поруч з Чорнобогом, що став уособленням Сатани (знову наголосимо, що «Чорнобог» у дохристиянстві і «Чорнобог» у християнстві мають зовсім інші смислові навантаження). Він спокушає людину та її сумління. Він інколи страшний, інколи смішний, інколи «мудрий» (згадаємо літературні портрети персонажів «нижчої» міфології у етнографічних творах Миколи Гоголя – «Ніч під Різдво», Тараса Шевченка, але згадаємо і «Фауста» Гете, де поняття добра і зла переведені у філософське підґрунтя). «Чорт»

постійний протиборець Білобога, він супроводжує весь цикл календарно-побутової та окремі сюжети міфопростору родинної звичаєвості давніх українців. «Чорт – Біс, Диявол, Дідько, Щезба, Щезник, Він, Той, Пек му, Осина, Осинавець, Скаменюшник, Злий, Сатана (синонімічний ряд подаємо за «Нарисом української міфології» Володимира Гнатюка). Як дух, може чорт прибирати найрізномодніші постаті і то не тільки людей та звірів, але й неживих предметів. Найчастіше перекидається чорт у знайомого, кума, вояка, барана, вівцю, пса, kota, когута, ропуху, миш, димало»³⁹. «Чорта представляють як чорного чоловіка з крюкуватим носом, із двома рогами і з кігтями на руках, ліктях, колінах і ногах. Чорт має собачу морду, загнений хвіст, кігті на руках і ногах. Чорта представляють собі у постаті чоловіка невисокого зросту, чорного, ноги в нього собачі або курячі, хвіст короткий, морда широка, ніс довгий, очі червоні, як розжарені вуглики, волосся чорне, довге і шорстке, руки довгі з довгими кігтями, роги баранячі або козячі...», – за Павлом Чубинським⁴⁰.

Перепопненим персонажами зі світу Духів «нижчої» міфології Стародавньої України є зимовий календарний цикл, улюблена з діда-прадіда різдвяна Коляда («Коляда» вважався богом зимового сонцестояння в сузір'ї Водоля, мав вигляд новонародженого немовляти на голові матері Лади або яблука в її руці)⁴¹. На святі Різдва Світу, на Коляду, все набуває магічного ритуального змісту, особливо знаковість числа 12, що відповідає культу Зодіакального Сонця, а ще культу померлих родичів-«святків», що розмістилися в образі зірок, за віруваннями дохристиянської епохи, на 12 сузір'ях-«луках» бога Сварога- Зодіаку. До персонажів «нижчої» міфології на святі Різдва належить і «Коза» – душа Ниви, яку переслідують завзяті женці, а вона ховається від них в останньому неживатому снопі. Обряд «водіння Кози» сягає своїм корінням магічних ритуальних дій доби «ранніх землеробів» («Козиного народу»), що таким чином вшановували свого міфологічного предка-тотема.

Неживатий сніп у народній уяві давніх українців – це Дух Діда («Дідух»), йому належить на Різдво стояти на чільному місці – на покутті, під образами! Відомий український етнограф Матвій Номис у часописі «Основа» за 1861 рік видав працю «Різдвяні святки», де описав старосвітське Різдво на правобережній Україні. Зокрема, згадує він і про «чортів» на святі Водохреща: «Хрест у воді – для «нечистої сили» погибель, тому всі чорти вистрибують з річки, а з ними і сам Водяник, і перебувають на землі до того часу, аж поки котра з жінок не прийде до ополонки білизну прати. Коли брудна білизна опуститься у воду, то разом з нею попірнають і всі чорти, що на землі мерзли. Тому бабусі колись не дозволяли своїм

невісткам прати білизну ще цілий тиждень по Йордані, щоб більше вигибло нечистої сили від водосвятських морозів.

Коли вже воду освячено, люди, що оточили річку барвистим колом, розступаються, підходять до ополонки і черпають глечиками воду. «Водицю-Йорданицю» бережуть через увесь рік, бо то «жива вода», а п'ють її, «аби хвороби не боялися і міцнішими бути».

Хлопці-молодці купаються в ополонці, а дівчата щедрують:

*«Йордан, Йордан, Йорданиця,
Там Пречиста воду брала,
Своє дитя напувала».*

Дівчата вмиваються в «йорданській» водиці, «щоб були рум'яні лица». Господиня-Україна веде українських дівчат до ополонки, «аби сі умили та красно налили».

Після обряду водосвяття та пов'язаних з «йорданською» водою ритуалів люди вертають до своїх осель. Священик ходить по селу і кропить святою «водицею-йорданицею» кожну оселю, «щоб до людей у двір приходило тільки щастя, щоб обминали їх нечисті сили зла»⁴².

У зимовому календарному циклі Стародавньої України, окрім «нижчої міфології» (Дід Морозко) була задіяна і палітра «вищих» богів: обов'язково Сварог, Дажбог, Перун, Лада, Яр-Сонце та інші. «Боже, Свароже, і ти, Перуне! Полиште царство піднебесних хмар, океан-моря бездонного, з'явіться над землею й розбийте вериги Морозкові. Най би вгомонився той дідок-несплюйко та перестав скиглити під вікнами: «Пустіть, та пустіть же в оселю, бо рознесу її по вітрові, замету білою бородою так, що й до скону-віку ніхто не відшукає!» А луснув би ти зі своїми погрозами, зі стукотом-грюкотом за вікном!.. Чекай, прийде на тебе Мати-Лада та всесильний Ярило, вони укоротять тобі бороду, заткнуть і пельку, з котрої дме та дме стужа. Путь їм, щоправда далека ще. Щоб вийшло з океан-моря Яр-Сонце, має об'явитися в хмарах Перун, розбити своїми разючими стрілами вериги Морозкові, відкрити небо для теплих вітрів із острова Буяна, а вже вітри принесуть на своїх леготах-крилах благодатне тепло і доконають бородатого Морозка. Атож, доконають!»⁴³.

Кілька слів про Дозодіакального бога праукраїнців – Сварога, бога Верхнього Зоряного Неба і Небесного Вогню. Зображень Сварога не знайдено, але вважається, що його знаком були рівнораменні хрести у вигляді свастики-сварги, які й досі зустрічаються на писанках та кераміці. Небесним знаком цього бога був Плуг (сузір'я Оріона), який ритуально вшановувався у ритуальних обходах осель на святі Різдва Світу (в дохристиянській Україні) та на святі Різдва Христового (з часу

прийняття християнства вже як традиційний обряд). Сварог теж шанувався як бог ковальства, адже він уособлював Небесний Вогонь. А також був богом шлюбних стосунків і викував для наречених золоту обручку. Про це мовиться у давніх українських колядках, щедрівках, веснянках та казках⁴⁴.

Бог Сварог та його 12 «зоряних лук» слугували місцем вічного розселення душ померлих предків і були пов'язані з упокійним культом: «Душі пращурів наших сяють нам зорями з Ірію» (за дощечками «Велес-книги»)⁴⁵.

З приходом християнства на землі України Сварог як божий деміург починає потроху забуватися, його місце займає Бог-Отець.

Підсумовуючи, скажемо, що в діяхронії міфологічна система мислення зародилася на теренах України ще в пізньому палеоліті і була пов'язана з мисливською магією «цивілізації мисливців», тоді ж склалася і рання стадія мисливських культів. У мезоліті (кам'яному віці) окремі культи оформилися в цілісну систему культів тварин, рослин, природних стихій, а також найрізноманітніші форми поклоніння предметам, яким надавали магічного значення.

Протонеоліт, коли люди переходять на осілий спосіб життя і займаються первісним землеробством та освоєнням домашніх тварин, дає поштовх до появи астральних культів та формування міфів про природу, людину і довколишній світ. В епоху неоліту і енеоліту, яку класично називають «цивілізацією землеробів», основним досягненням стало будівництво житла з вбудованою піччю. Звідси трансформація культу вогню у культ домашнього вогнища та культ померлих предків, а також у ритуал спалення в первісному поховальному обряді. «Епоха землеробів» – це епоха матриархату, культу вшанування жінки як символу родючості, культу зерна, хліба як символу сонця і життя, а також культу води і землі. На основі землеробських ритуалів енеолітичної доби Трипільської культури остаточно сформувалися календарно-обрядові цикли та первісні форми релігії, де культ померлих предків і поклоніння божественним силам Природи (сонцю-вогню, воді-змії та землі) займає визначальне місце. Практика жертвоприношень плодами землі, а також людьми, формує структуру культового механізму – жерці як виконавці культу, капища та могильники як місця культової практики.

«Цивілізація вершників» – від епохи бронзи до праслов'янської доби – дала трансформацію міфології потойбічного світу. Тепер померлих ховали в землю з ритуальною тризною та насипанням кургану. Такий обряд зумовив виникнення ритуальних поховальних голосінь, а до річного календарного циклу додаються свята вшанування померлих.

Залізний вік характеризується утвердженням стійкого укладу сім'ї, а звідси і міфологія родинних звичаїв та обрядів – в першу чергу, весільних та родильних; не кажучи про героїчну міфоструктуру «вищих» богів в епоху військових сутичок часового пласту скіфської культури.

І, нарешті, період праслов'янський (II–VI/VII ст. н. е.) на теренах України дає нам довершену систему дохристиянської міфосвідомості з розвинутою системою нашарованих попередніми епохами міфологічних знань, де система культів і пов'язаних з ними звичаїв та обрядів умовно поділяється на родинно-побутову і календарно-обрядову міфосистеми. Ясна річ, ці дві системи знаходяться у нерозривному взаємозв'язку.

Прийняття християнства на теренах України не ліквідувало ці обидві системи, лише адаптувало їх до християнського віровчення. Тому з класичного поділу міфології дохристиянства на «вищу» і «нижчу» не залишилося каменя на камені. З'явився термін «демонологія», якого у язичництві ніхто не знав. У цю «демонологію» ввійшли і «доброзичливі», і «ворожі» духи старої епохи. Дуже популярними в епоху християнства стали «демонологічні» представники Потоїбичного світу («чорти», «відьми», «упири») та модифіковані відповідно до нової віри свята Різдва (Коляди), «Зелені» (Трійця), Великдень («Ярів-день») з переосмисленими персонажами «нижчої» міфології праукраїнців – мавок, русалок, домовиків-Чугайстрів та інших.

Багатство міфологічної свідомості праукраїнців дало поживу українському фольклору, міфо-героїчному епосу, пісням, казкам, народним ігрищам, художній літературі. Основною рисою міфологічної свідомості Стародавньої України є те, що вона мала суто практичне застосування і визначала спосіб поведінки людей у системі цивілізацій Старого Світу від народження до смерті. Ті засади, у видозміненому добою Нової релігії вигляді, слугують українцям і дотепер.

¹ Знойко О. Міфи Київської землі і події стародавні. – Київ, 1989. – С. 9.

² Кодлубай Ірина, Нога Олександр. Прадавня Україна. – Львів, 2004. – С. 63.

³ Мацкевич Л., Гуменюк В. Там, де виріс княжий Львів // Дзвін. – Львів, 1995. – № 10. – С. 127.

⁴ Долуханов П. История средиземных людей. – Москва, 1988. – С. 68–71.

⁵ Знойко О. Міфи Київської землі і події стародавні... – С. 12.

⁶ Бунятян К. Давнє населення України. – Київ, 1999. – С. 9, 19.

⁷ Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельница юго-запада Украины. – Киев, 1983. – С. 182.

⁸ Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья. – Новосибирск, 1983. – С. 25.

- ⁹ Токарев С. А. Ранние формы религии. – Москва, 1990. – С. 153.
- ¹⁰ Даниленко В. И. Энеолит Украины. – Москва, 1981. – С. 181.
- ¹¹ Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 258.
- ¹² Велес-книга. Легенди. Міти. Думи / Упорядник Б. Яценко. – Київ, 1995. – С. 22.
- ¹³ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість: Підручник. – Київ, 2006. – С. 64.
- ¹⁴ Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер. – Київ, 1985. – С. 42.
- ¹⁵ Міщенко Дмитро. Лихі літа Ойкумени. – Київ, 1985. – С. 292.
- ¹⁶ Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер. – Київ, 1985. – С. 43.
- ¹⁷ Міщенко Дмитро. Розплата. Гнів Ойкумени, ч. II. – Київ, 1985. – С. 232, 233.
- ¹⁸ Міщенко Дмитро. Розплата. Гнів Ойкумени, ч. II. – Київ, 1985. – С. 212.
- ¹⁹ Гнатюк Володимир. Нарис української міфології. – Львів, 2000. – С. 59.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість... – С. 65.
- ²² Гнатюк Володимир. Нарис української міфології... – С. 64.
- ²³ Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер... – С. 47.
- ²⁴ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість... – С. 65.
- ²⁵ Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер... – С. 47.
- ²⁶ Велесцва книга. Легенди. Міти. Думи... – С. 56.
- ²⁷ Тимошук Б. О. Язичницькі святилища Галицької Русі // Історико-філологічний вісник українського інституту. – Москва, 1997. – С. 178.
- ²⁸ Чмихов М. О. Курганні пам'ятки як явище давньої культури. – Київ, 1993. – С. 18.
- ²⁹ Українське народознавство / За заг. ред. С. П. Павлюка. – Київ, 1994. – С. 102.
- ³⁰ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість... – С. 68.
- ³¹ Номис Матвій. Різдвяні святки // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1999. – № 1. – С. 93.
- ³² Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер... – С. 34, 35.
- ³³ Воропай Олекса. Звичаї українського народу. Етнографічний збірник: У 2 т. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1958. – Т. 1. – С. 89.
- ³⁴ Міщенко Дмитро. Синьоока Тивер... – С. 49, 50.
- ³⁵ Леся Українка. Поеми. Драматичні твори: Твори у 2 т. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 123.
- ³⁶ Гнатюк Володимир. Нарис української міфології... – С. 91.
- ³⁷ Воропай Олекса. Звичаї українського народу. Етнографічний збірник: У 2 т. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1966. – Т. 2. – С. 205.
- ³⁸ Гнатюк Володимир. Нарис української міфології... – С. 128.
- ³⁹ Там само. – С. 95.
- ⁴⁰ Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. – СПб., 1872. – Т. 1. – С. 185.
- ⁴¹ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість... – С. 65.
- ⁴² Номис Матвій. Різдвяні святки... – С. 95.
- ⁴³ Дмитро Міщенко. Синьоока Тивер. – Київ, 1985. – С. 34.

⁴⁴ Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Усна народна творчість. Підручник. – Київ, 2006. – С. 63.

⁴⁵ Велесова книга. Легенди. Міти. Думи. / Упорядник Б. Яценко. – Київ, 1995. – С. 6.

SUMMARY

Irina Vovk

Mythological consciousness ancient Ukraine and its Christian modifications (literature sources)

The research deals with the topic of origin and development of mythological consciousness of ancient inhabitants on the territory of Ukraine at different times, starting from «the civilization of hunters» of the late Paleolithic Age, through mythological peculiarities and religious practice of «early farmers» and concluding with ramified system of mythological knowledge of proto-Slavic stage of the Migration Period (2nd 6/7th c. AD). This is an epoch of «higher» and «lower» mythology of paganism, an epoch of total pantheism, animistic beliefs, magical rituals of sacrifices as well as family and calendar rites. Assimilating old religion of proto-Ukrainians according to their beliefs Christianity created the notion of «demonology», which comprised the characters of pre-Christian faith in new modifications.

Keywords: «world of gods» and «world of spirits», «higher» and «lower» mythology, paganism, «demonology», proto-Ukrainians.

Андрій ЗЮБРОВСЬКИЙ

Семантико-світоглядні та емпірико-реалістичні основи традиційних приписів зберігання, розділення та споживання повсякденного хліба українців

Досліджуються народні приписи, прикмети, заборони та рекомендації, щодо етичних, етикетних та господарських традицій зберігання, розділення та споживання хліба. Автор робить висновок про те, що в основі означених традицій лежать, з одного боку, народні господарські знання, а з другого – народні світоглядні уявлення. Досліджувані норми мають на меті знівелювати можливий негативний вплив від неправильного (як з ритуального, так і з реального погляду) споживання повсякденного хліба.

Ключові слова: зберігання хліба, перевертання хліба, ніж, стіл, хлібні крихти, трапеза.

Процес випікання хліба не завершувався вийманням його із печі. Заключним етапом означеної акції було споживання хліба, яке, як і його